

Stigma i identitet

Riječ „stigma“ i njeno izvorno značenje svoje porijeklo imaju u antičkoj Grčkoj. Za stare Grke taj pojam je označavao znak na tijelu, koji je ukazivao na neke nedostatke ličnosti koja je njom obilježena. Odatle je proisteklo značenje stigme kao situacije u kojoj pojedinac nije u potpunosti prihvaćen od strane društva. Knjiga *Stigma* (Ervin Gofman) bavi se istraživanjem odnosa stigmatizovanih i normalnih osoba u istoj društvenoj situaciji, tj. kad su usmjerene jedna na drugu bilo kroz razgovor u susretu ili su se samo našle u istoj konkretnoj situaciji. Upravo kroz ovu knjigu Erving Gofman nastoji da objasni položaj stigmatizovanih osoba u društvu navodeći razne primjere. Pojam stigma, prema Gofmanu, koristi se da označi karakteristiku koja je duboko diskreditujuća. Sagledava se na dva načina: da li stigmatizovana osoba smatra da je ono po čemu se razlikuje od ostalih već poznato i uočljivo na prvi pogled ili smatra da oni koji su prisutni o tome ništa ne znaju, niti mogu išta da primjete. U prvom slučaju osoba je u poziciji diskreditovanog, a u drugom slučaju u stanju koje diskredituje. „Izdvajaju se tri tipa stigme: Prvi je tjelesna unakaženost-razni deformiteti tijela. Drugi tip je slabost karaktera koja se ispoljava kao slaba volja, dominantne ili neprirodne strasti, sumnjiva ili kruta vjerovanja, nepoštenje, što je sve izvedeno iz zabilježenih slučajeva, na primjer mentalnog poremećaja, pritvora, zavisnosti, alkoholizma, homoseksualnosti, nezaposlenosti, pokušaja samoubistva i radikalnog političkog ponašanja. Treći tip je plemenska stigma, nacionalna i vjerska, koja predstavlja takvu vrstu stigme koja se prenosi s koljena na koljeno i jednako zahvata sve članove porodice“³. Autor razgaraničava virtuelni i stvarni društveni identitet tako što virtuelni društveni identitet označava kao identitet koji mi imputiramo osobi kroz naš utisak prema njoj, dok bi stvarni društveni identitet predstavljao stvarne karakteristike. Ono što se navodi kao nepobitna činjenica jeste da i stigmatizovana osoba ima ista ubjeđenja u pogledu identiteta kao i mi. Mi stvaramo teoriju stigme, ideologiju, kojom vjerujemo da osoba sa stigmom nije ljudsko biće i raznim oblicima diskriminacije smanjujemo mogućnosti u

¹ FPN, Banja Luka, studij sociologije. E-mail: divna_90@hotmail.com

² FPN, Banja Luka, studij sociologije. E-mail: vanjanisic@gmail.com

³ Erving Gofman, *Stigma*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2009, str. 16.

životu te osobe. Kada se normalni i stigmatizovani nađu u direktnom kontaktu sa namjerom da se ostvari komunikacija, tada nastaje jedna od osnovnih socioloških scena i to ona u kojoj se sa uzrocima i posljedicama stigme moraju suočiti obe strane. Ovu situaciju Erving Gofman ilustruje primjerom kada osoba koja je slijepa, bolesna, gluva, ubogaljena nikada ne zna kakav će stav prema njoj imati neki novi poznanik sve dok se kontakt ne ostvari. „Kod stigmatizovanih osoba se uvijek javlja taj osjećaj: da ne zna šta drugi „zaista“ misle o njima“⁴. Postoje osobe koje saosjećaju sa stigmatizovanim osobama, smatrajući da je ona ljudsko biće kao i svi drugi. S tim u vezi navode se dvije kategorije: U prvu grupu spadaju oni koji dijele sa njom svoju stigmiju, jer znajući iz svog iskustva šta znači imati određenu stigmiju, mogu biti od pomoći davanjem raznih uputstava. Normalni kod stigmatizovanih osoba najprije spominju njihov hendikep, pa tek onda moguće ili ostvarene uspjehe. Autor to objašnjava kroz primjer bivšeg predsjednika SAD-a Frenklina D. Ruzvelta kojem neki pripisuju dodatnu informaciju uz njegovu visoku poziciju i to da je patio od dječije paralize. Drugu grupu čine osobe koje su normalne, ali ih je neka naročita situacija uputila u tajni život stigmatizovanih pojedinaca i koje se saosjećaju sa njima i po prihvaćenosti se osjećaju kao privilegovani članovi klana. Navode se dva tipa upućenih osoba: jedan su osobe čija upućenost proizilazi iz rada u nekoj ustanovi koja je orijentisana na potrebe onih sa određenom vrstom stigme (npr. bolničarke), a drugi čine pojedinci koji su kroz društvenu strukturu povezani sa stigmatizovanom osobom (npr. dijete bivšeg robijaša će biti stigmatizovano od strane drugih iako mu je roditelj bio u zatvoru i odslužio svoju kaznu).

U drugom poglavlju pod nazivom *Kontrola informacija i lični identitet* autor nas upozna sa značajem društvene informacije koja je najvažnija u proučavanju stigme. To je informacija o pojedincu jer ona informiše o njegovim manje ili više stalnim karakteristikama, za razliku od raspoloženja i osjećanja koja se iskazuju u određenom trenutku. Može biti urođena ili stečena, i ono što se postavlja kao pitanje jeste da li kad nastanu postaju sastavni dio te osobe. Npr. boja kože-urođeno; osakaćenost-trajno, ali nije urođeno. Takođe, postoje obilježja koja imaju društvenu informaciju, ali imaju površinsku informativnu funkciju (npr. tačkice tragova kod narkomana). Gofman navodi uočljivost kao faktor od suštinske važnosti jer nam saopštava društveni identitet osobe što je važno drugima, a i njoj samoj. Sve je više slučajeva gdje se želi usvojiti identitet koji nije lični ili se želi osloboditi svog ličnog identiteta. Pod ličnim identitetom podrazumijevaju se jasna obilježja i identifikacioni klinovi. Lični identitet je povezan sa pretpostavkom da se osoba razlikuje od drugih. Stigmatizovane osobe su manje prihvaćene od stranaca nego od njima bliskih osoba. One nekada žele baš od njima najbližih osoba da sakriju svoju stigmiju, npr. homoseksualci. Svaka

⁴ Isto, str. 26.

osoba predstavlja neku vrstu baze za nadogradnju biografije, sve što osoba uradi smatra se dijelom njene biografije. Ono što se razmatra jeste međusobni odnos lične identifikacije i društvene identifikacije. Pri konstruisanju lične identifikacije osobe koriste se svi aspekti njenog društvenog identiteta. Kada lično identifikujemo osobu imamo osnovu za organizovanje i učvršćivanje informacija za društveni identitet osobe. Kada se osoba nalazi među njoj nepoznatim ljudima ona se za njih predstavlja kao trenutni društveni identitet i ti drugi počinju da formiraju njenu ličnu identifikaciju ili će se uzdržati od stvaranja predstava. Termin „spoznajno prepoznavanje“ označava smještanje osobe bilo kroz određeni društveni identitet ili određen lični identitet. Gofman ističe da jedan od poznatih načina da se sakriju ili umnože znakovi stigme jeste promjena imena. Strategija diskreditovane osobe je da preuzme rizik i podijeli svijet u dvije grupe: one kojima ništa ne povjerava i one kojima povjerava sve i potom se na njih oslanja. S druge strane stigmatizovani se trude da prikriju svoju stigmu i da se znanje o toj stigmati pretjerano ne raširi. Najzanimljiviji izraz pokrivanja predstavlja dio koji je povezan sa organizovanjem društvenih situacija, npr. osoba koja ima problema sa sluhom nauči koliko glasno treba da govori da se prilagodi određenoj situaciji.

U okviru poglavlja *Otuđenje od grupe i ego identitet* autor prvo pravi razliku između ličnog i društvenog identiteta. Društveni i lični identitet su dio stavova i definicija koje izvode druge osobe o identitetu neke osobe. Stavovi i definicije o ličnom identitetu mogu se formirati i prije nego što se osoba rodi i mogu se nastaviti nakon njene smrti. Sa druge strane ego identitet predstavlja subjektivni stav, misaoni proces koji je neraskidivo povezan sa onim što osoba osjeća. Koncept društvenog identiteta omogućava nam da proučimo stigmatizaciju, dok koncept ličnog identiteta ima ulogu kontrole informacija u odnošenju prema stigmati. Postavka ego identiteta omogućava nam da proučimo šta osoba može misliti o stigmati i odnošenju prema njoj i navodi nas da obratimo posebnu pažnju na savjete koje dobija u vezi sa ovim problemom. Ono što Gofman sugerije kao problem jeste i otuđenje van grupe. Od stigmatizovane osobe se traži da vidi sebe sa tačke gledišta izvan svoje grupe, grupe normalnih i šireg društva kojem pripada. Stigmatizovana osoba ne bi trebalo da se stidi ili da se stidi drugih koji imaju isti problem, niti da sebe kompromituje pokušavajući da ga sakrije. Oni bi trebalo da pomognu normalnima da se snađu u situaciji kada se nalaze zajedno da bi olakšali ili umanjili napetost situacije. Često koriste šalu kao odbrambeni mehanizam. Radi lakšeg ostvarenja komunikacije trebalo bi prihvatiti pomoć i onda kada im nije potrebno. S druge strane ljudi od stigmatizovane osobe ne očekuju samo da se drži svoje uloge, već i da zna gdje joj je mjesto. Tako autor navodi primjer sljedeće situacije: „Bogalj koji je bio onesposobljen da se popne uz stepenice jednog restorana bio je prinuđen da puzi na koljenima

(da bi pokazao da nije nesposoban) i tog trenutka su mu pritrčali konobari, ali ne da bi mu pomogli već da bi mu rekli da ne mogu da ga usluže jer su ljudi došli da uživaju, a ne da posmatraju depresivan prizor koji predstavlja jedan bogalj⁵. Primjerom se pokazuje koliko stigmatizovane osobe žele da se prikažu bez svoje stigme i da žive kao i ostali „normalni“, dok sa druge strane normalni neće da priznaju koliko su ograničeni i netolerantni. Normalne osobe često očekuju od stigmatizovanih da se ponašaju na način da im njihov teret nije težak, niti da ga čini drugačijim od ostalih.

U narednom poglavlju pod nazivom *Sopstvo i njegov dvojniki* autor se bavi devijacijama i normama. Upravljenje stigmom je opšta karakteristika društva jer je to proces koji se aktivira svugdje gdje postoji norma identiteta. Uloga normalnih i uloga stigmatizovanih je dio istog kompleksa isječena iz istog standardnog materijala. Gofman dosta ubjedljivo pokazuje da stigmatizovani i normalni imaju isti mentalni sklop i to je standard u našem društvu. Navodi sljedeći primjer: „Osoba koja je zašla u godine shvata da više ne može da se sjeti imena svojih najbližih prijatelja i dešava se da je obuzme stid i prestaje da posjećuje mjesta gdje postoji vjerovatnoća da će ih sresti⁶. U ovakvim situacijama stigmatizovna osoba dobija naziv devijant, a adekvatniji naziv bi bio „normalni devijant“. U životu osoba mogu se desiti dvije vrste promjena, od normalnog ka stigmatizovanom i obrnuto. Tokom vremena osoba se navikne da igra obe uloge u drugima: normalno-devijantno. Stigmatizovani i normalni su međusobno povezani, jer ukoliko su jedni ranjivi može se očekivati da su i drugi. Pogreške pri identifikaciji su često predmet ismijavanja, likovanja onih koji prođu i njihovih prijatelja. Stigmatizovani bi trebalo da budu svjesni svoje realnosti i da su spremni na razna pitanja i posmatranja.

U završnom dijelu knjige Gofman upotrebljava termine „devijant grupe“ i „socijalni devijant“. Devijant grupe je devijant samo u okviru jedne grupe i njegovo pripadanje grupi razlikuje ga od drugog tipa devijanta - pojedinca izolovanog od grupe koji je u društvenim situacijama dio grupe, ali nije njihov. Oni koji su dio subzajednice ili miljea mogu se imenovati kao socijalni devijantni, a njihov kolektivni život bi nosio naziv devijantne zajednice. U velikom broju slučajeva socijalni devijanti često smatraju da nisu jednaki sa normalnima, već da su bolji od njih i da je život kojim žive bolji od onog kojim bi živjeli da nisu to što jesu. Devijanti grupe, socijalni devijanti, pripadnici manjina i osobe niže klase vjerovatno će se zateći u poziciji da se osjećaju kao stigmatizovane osobe, nesigurne u način na koji će biti primljene u direktnom kontaktu.

Stigma nudi detaljan opis načina života stigmatizovanih osoba u društvu kao i samog društva prema njima, što utiče na formiranje kako ličnog tako i društvenog identiteta. Gofmanova knjiga daje pregled kako bi normalni trebalo

⁵ Isto, str. 133.

⁶ Isto, str. 144.

da se ponašaju prema stigmatizovanim i obrnuto, što je ilustrovano raznim primjerima osoba koje su na bilo koji način odbačene u društvu. Upoznaje nas sa situacijama u kojima se nalaze osobe koje nisu u stanju da ispune standarde koje društvo naziva „normalnim“. Za stigmatizaciju se može reći da je to društveni proces etiketiranja svih onih grupa kao i njihovih pojedinaca koji se razlikuju od normalnosti većine u svom društvenom okruženju, a upravo to okruženje konstruiše društvenu prihvatljivost ma koja god različitost bila u pitanju. Svaki čovjek prema konstrukcionizmu je proizvod određenih kulturnih i istorijskih specifičnosti, pa će i njihovo istraživanje imati određen istorijski i kulturni pečat. Da bi nešto bilo društveno konstruisano potrebno je da se ljudi slože oko toga. Društveno konstruisati stigmom znači insistirati na jeziku, jer se kroz jezik uspostavljaju određeni društveni odnosi i verbalna komunikacija. I upravo kroz tu komunikaciju, ljudi konstruišu određene mjere prema kojima će vrednovati druge osobe. Ako pogledamo neke stigmatizovane osobe shvatamo kolika je njihova borba da bi izgradile svoj lični identitet u mnoštvu predrasuda koji o njima kruže. U nizu primjera koje Gofman navodi primjećujemo težnju svih stigmatizovanih individua da izgrade svoj lični identitet pored etikete koja ih obilježava. Društvo je sklono da samo nameće i konstruiše lični identitet drugih osoba tj. stigmatizovanih i samim tim ograničavaju njihov život. Postavlja se pitanje koliko je jaka ljudska volja pri socijalnom konstruisanju određenih pojava koje nakon te konstrukcije dolaze i do teorijskih okvira? Stigmatizovani nemaju problem pri konstruisanju ličnog identiteta samo u društvu već i u svojoj grupi, pri tom bi trebalo imati u vidu koliko će i šta prihvatiti od društva da ne bi svoj lični identitet potpuno podredili društvenom. Može se zaključiti da što je veći stepen u kom osoba sebe vide kao normalnu, manje će sebe doživljavati kao stigmatizovanu iako postoje konteksti u kojima će se njena stigma potvrditi. Kao što je Gofman već naveo, da se u životu osoba mogu desiti dvije vrste promjena, od normalnog ka stigmatizovanom i obrnuto. Tokom vremena osoba se navikne da igra obe uloge u drugima: normalno-devijantno. Ono što je lako prihvatljivo jeste promjena od stigmatizovanog statusa ka normalnom, međutim ono što se postavlja kao problem jeste kada normalna osoba dobije status stigmatizovanog. U životu je uvijek lakše naviknuti se na dobre promjene, a teže na one lošije. Na kraju se postavlja pitanje: da li biti „normalan“ znači i biti u potpunosti prihvaćen od strane društva, a opet sa druge strane biti stigmatizovan, biti odbačen? Svako jastvo da bi bilo izgrađeno mora biti potvrđeno u sopstvu. Pa samim tim postoji i ta uzajamna veza normalnih i stigmatizovanih. Stigmatizovani teže da budu normalni, a normalni strahuju da budu stigmatizovani. U suštini to je jedan životni krug, samo je pitanje gdje se ko nalazi i gdje bi ko mogao da bude. Smatramo da svi trebaju imati jednake šanse i mogućnost da izgrade svoju ličnost. Bićem se rađamo, a ličnost postajemo.